

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

FORMATION OF THE FUTURE GEOGRAPHY TEACHERS PROFESSIONALLY SPECIALIZED COMPETENCIES IN THE PROFESSIONAL TRAINING PROCESS

Стаття присвячена одній з актуальних проблем підготовки майбутніх вчителів географії до професійної діяльності – теоретичному обґрунтуванню та розробленню системи формування професійно-спеціалізованих компетентностей, заснованої на професійно орієнтованій технології навчання, яка не тільки забезпечить процес формування професійно-спеціалізованих компетентностей у студентів, але і націлить на розвиток у них професійно значущих якостей особистості, створення умов для їхньої самореалізації та самовизначення.

Зокрема, автором розкривається сутність поняття «професійно-спеціалізовані компетентності», виділяються блоки професійно-спеціалізованих компетентностей, основу яких становлять володіння студентами фундаментальними географічними знаннями, уміннями і навичками, які дозволяють їм вибудувати цілісне уявлення про місце людини в географічному середовищі, а саме: компетентності в області географічної культури, яка формується у студентів у процесі освоєння ними всіх дисциплін профільної підготовки; компетентності в області туристично-краєзнавчої діяльності, яка формується у студентів у процесі проходження навчальних польових практик, а також під час вивчення краєзнавства та географії рідного краю; методичні компетентності, які формуються у студентів у системі методичної підготовки. Основна увага зосереджується на реалізації професійно-орієнтованої технології у процесі підготовки майбутніх учителів географії. Аналізується відповідність формування професійно-спеціалізованих компетентностей у майбутніх учителів географії під час вивчення дисциплін спеціальної підготовки. Зазначається, що формування професійно-спеціалізованих компетентностей – це процес навчання, який проєктується на теоретичному та практичному рівнях підготовки вчителів географії. На теоретичному рівні професійно орієнтована технологія проєктується в контексті загальнопедагогічної технології. Реалізація практичної технології проєктується на рівні конкретної дисципліни в контексті відповідної предметної технології.

Ключові слова: майбутні вчителі географії, професійно-спеціалізовані компетентності,

професійно орієнтована технологія, професійна підготовка, професійна діяльність.

The article is devoted to one of the urgent problems of the future geography teachers preparation for professional activity – theoretical substantiation and development of the professionally specialized competencies formation system. This system is based on professionally oriented learning technology, which will not only ensure the formation of the students professionally specialized competencies, but also aim at developing professionally significant personality traits, creating conditions for self-realization and self-determination of the students. In particular, the author reveals the essence of the "professional specialized competencies" concept, blocks of professional-specialized competencies are distinguished, which are based on students' possession of fundamental geographical knowledge, skills and abilities. All this allows students to build a holistic view of the place of man in the geographical environment, in particular: competence in the field of geographical culture, which is formed in students in the process of mastering all disciplines of specialized training; competencies in the field of tourism and local lore, which is formed in students in the process of training field practices, as well as in the study of local lore and geography of the native land; methodical competencies that are formed in students in the system of methodical training. The main focus is on the implementation of professionally oriented technology in the training of the future geography teachers. The correspondence of the professionally specialized competences formation at the future geography teacher at studying of disciplines of special preparation is analyzed. It is noted that the professionally specialized competencies formation is a learning process that is designed at the theoretical and practical levels of training teachers of geography. At the theoretical level, professionally oriented technology is designed in the context of general pedagogical technology. The implementation of practical technology is projected at the level of a specific discipline in the context of the relevant subject technology.

Key words: future geography teachers, professionally specialized competences, professionally oriented technology, professional training, professional activity.

УДК 378.147:373.011.3-051:911
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/30-1.29>

Слюта А.М.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри географії
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Для набуття студентами загальнокультурних, загальнопрофесійних, предметно-фахових та професійно-спеціалізованих компетентностей нині розробляються нові підходи до проєктування ОПП за предметними профілями підготовки майбутніх учителів географії. Водночас необхідне глибоке переосмислення в новому компетентнісному форматі вітчизняного досвіду традиційної спеціальної (профільної) професійної підготовки педагогів.

Проблема полягає в тому, що професійно-спеціалізовані компетентності студентів відображаються в переліку та змісті спеціальних дисциплін, але відносяться часто до варіативного блока освітньої програми. Реалізація зазначених вимог у рамках сформованої в закладах вищої освіти «предметної» підготовки скрутна і неефективна, тому необхідні нові стратегічні і тактичні рішення щодо змістового наповнення й організації освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість дослідників загальних питань професійної підготовки вчителя (В. Безпалько, В. Бобрицька, В. Бондар, І. Зязюн, Ю. Татур та інші) розглядали професійну підготовку як цілісний процес формування системи загальних, психологічних, педагогічних, спеціальних (предметних) і методичних знань і умінь [1–3; 7]. Сьогодні професійна підготовка педагога переосмислюється як процес формування у студентів системи загальнокультурних, загальнопрофесійних і професійно-спеціалізованих компетентностей. Аналіз теорії і практики педагогічної освіти географічного профілю показав, що проблема формування професійно-спеціалізованих компетентностей у майбутніх вчителів географії загалом є малорозробленою, проте часто в наукових роботах розглядаються окремі аспекти, переважно методичний та краєзнавчий. Нами не виявлено робіт, у яких спеціально-предметна і методична складові частини спеціальної професійної підготовки розглядалися б як єдина система.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз ОПП галузі знань «Освіта / Педагогіка» спеціальності 014 «Середня освіта (Географія)» переконує в залежності проблеми формування професійно-спеціалізованих компетентностей від специфіки предметної підготовки майбутніх фахівців [4–6].

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробленні системи формування професійно-спеціалізованих компетентностей у майбутніх учителів географії, заснованої на професійно орієнтованій технології навчання.

Виклад основного матеріалу. Під професійно-спеціалізованими компетентностями майбутніх учителів географії ми розуміємо інтегровані комплекси знань, умінь і навичок, а також досвіду їх застосування в навчальній, науковій та навчально-професійній діяльності, які б забезпечували здатність майбутніх фахівців продуктивно вирішувати завдання професійної діяльності. Специфіка професійно-спеціалізованих компетентностей майбутніх учителів географії, на відміну від суміжних, вирізняється наявністю у структурі кожної з них методичної складової частини, яка освоюється студентами під час набуття первинного методичного досвіду в майбутній професійній діяльності.

До цілей професійної діяльності вчитель географії повинен бути підготовлений у стінах закладу вищої освіти (далі – ЗВО). Він готується не транслювати географічні знання, а всебічно навчати, розвивати і виховувати учнів засобами свого предмета. Ми розділяємо думку Г. Селевка про те, що під компетентністю розуміється інтегральна якість особистості, що виявляється в загальній здатності та готовності до діяльності, яка базується на зна-

ннях і досвіді, здобутих у процесі навчання і соціалізації й орієнтована на самостійну й успішну участь у діяльності [8, с. 139]. Тобто компетентність – це надбудова на базисі знань, умінь і навичок, яка дозволяє з'єднати ці надбання з реальними практичними професійними діями. У процесі підготовки майбутніх вчителів до професійної діяльності у ЗВО викладачі повинні орієнтувати студента на здобуття первинного професійного досвіду та професійних дій. Первинний професійний досвід являє собою досвід обмежених професійних дій, який дозволяє не тільки усвідомити, але й спробувати, отримати досвід для того, щоби внутрішньо зрозуміти й усвідомити, що знання, уміння і навички, а також якості особистості в момент професійних дій зливаються в єдиний компонент, з'являється відчуття здатності зробити чи відтворити певну професійну дію. Тому, у розвиток цієї тези, ми пропонуємо включити наявність первинного методичного досвіду у структуру кожної професійно-спеціалізованої компетентності, адже формування методичної культури майбутніх учителів географії починається з накопичення різноманітного первинного досвіду у процесі вивчення студентами спеціальних географічних дисциплін. Це дасть змогу реалізовувати та систематизувати набутий досвід як методичні компетентності у процесі вивчення дисциплін, а також у процесі педагогічної практики.

Нами виокремлено три блоки професійно-спеціалізованих компетентностей:

1. Компетентності в області географічної культури, яка формується у студентів у процесі освоєння ними всіх дисциплін профільної підготовки. Основу компетентностей становлять: володіння студентами фундаментальними географічними знаннями, уміннями і навичками, які дозволяють їм вибудувати цілісне уявлення про місце людини в географічному середовищі, а також досвід їх реалізації в умовах навчальної, загальнопрофесійної і навчально-професійної діяльності.

2. Компетентності в області туристично-краєзнавчої діяльності, яка формується у студентів у процесі проходження навчальних польових практик, а також під час вивчення краєзнавства та географії рідного краю. Основою компетентності є краєзнавчі та туристичні знання, уміння і навички, освоєні студентами в туристично-краєзнавчій діяльності, а також досвід їх реалізації в умовах навчальної, загальнопрофесійної і навчально-професійної діяльності.

3. Методичні компетентності, які формуються у студентів у системі методичної підготовки майбутнього вчителя географії ЗВО (взаємозв'язок різних форм організації освітнього процесу дисциплін і курсів за вибором професійного циклу та педагогічних практик). Блоки являють собою системою, оскільки формування кожного з них немож-

ливо без певного рівня сформованості іншого. Тільки за умови системного формування у студентів професійно-спеціалізованих компетентностей, з обов'язковою умовою особистісного досвіду їх реалізації в усіх видах і формах професійно спрямованої діяльності, забезпечується розвиток професійної компетентності майбутніх учителів географії. Цілісність цієї системи можна реалізувати в освітньому процесі студентів за допомогою професійно орієнтованої технології в освіті студентів. Так, теоретико-методологічний компонент географічної культури формується у процесі вивчення студентами змісту безлічі географічних дисциплін. Майбутньому вчителю також необхідний досвід виживання у природі, емоційного і морального переживання спілкування з нею, а також випробування на собі особливостей місцевого природокористування і культурних контактів із представниками різних національностей. Саме ця мотиваційно-ціннісна сторона географічної культури є основою для формування як екологічної культури, так і справжнього патріотизму. Опанування досвіду дослідницької діяльності у процесі виконання курсових та дипломних проєктів, участі в експедиціях, олімпіадах, різних позааудиторних заходах розвиває у студентів діяльнісно-творчий компонент їхньої географічної культури. Набуваючи досвіду навчально-професійної діяльності на педагогічній практиці, майбутні вчителі географії вдосконалюють свої компетентності, які в майбутньому реалізуються ними в роботі педагога на рівні професійної компетентності. Системне формування професійно-спеціалізованих компетентностей у майбутніх вчителів географії відбувається в рамках вивчення дисциплін спеціальної професійної підготовки, зокрема під час вивчення «Геології», «Картографії з основами топографії», «Фізичної географії», «Соціальної та економічної географії», «Геоєкології», «Географії рідного краю», «Польових практик», «Науково-дослідної роботи студентів», формуються компетентності в області географічної культури; у вивченні курсів «Картографія з основами топографії», «Географія туризму», «Польові практики», «Методика навчання географії», «Науково-дослідна робота студентів» – компетентності в області туристично-краєзнавчої діяльності; під час вивчення «Методики навчання географії», «Педагогічної практики», «Науково-дослідної роботи студентів» – методичні компетентності.

До компетентностей в області географічної культури належать:

1. Орієнтовна компетентність – володіння знаннями про предмет, завдання історії геології і географії, їхнє місце в системі природничих і суспільних наук, знаннями про системи геологічних і географічних наук, суть і значення географічної

культури; здатність орієнтуватися у спеціальній геологічній і географічній інформації.

2. Теоретична компетентність – опанування ієрархії геологічних і географічних наукових знань (закономірності, теорії, концепції, гіпотези), здатність критично оцінювати нову геологічну і географічну інформацію, давати їй інтерпретацію на основі теоретичних знань.

3. Методологічна компетентність – володіння теоретичними методами геології і географії, володіння логічними методами (індукція, дедукція, порівняння, аналогія) і формалізованими методами (статистичний, математичний, моделювання, прогнозування, наукового опису тощо); володіння емпіричними методами геології і географії, здатність демонструвати володіння експедиційним (польовим) методом (спостереження із застосуванням кількісних показників, використання вимірвальних приладів), різними камеральними і лабораторними методами досліджень; готовність застосовувати методологічні знання, уміння і навички в педагогічній, культурно-просвітницькій і дослідницькій діяльності.

4. Понятійно-термінологічна компетентність – володіння мовою геологічних і географічних понять і термінів, здатність демонструвати їх розуміння, готовність здійснювати їх відбір у змісті навчання географії в закладах освіти.

5. Фактологічна компетентність – володіння мовою геологічних і географічних фактів, здатність їх використовувати піз час обґрунтування закономірностей, теорії, концепції, гіпотез, ілюстрування тих чи інших явищ, процесів та об'єктів.

6. Компетентність володіння мовою цифр і дат – володіння прийомами складання, читання, аналізу статистичних таблиць, характеристик об'єктів, процесів, явищ із використанням кількісних показників, динаміки в часі, готовність здійснювати пошук, відбір цифрової геологічної і географічної інформації в різних інформаційних джерелах, використання її в педагогічній, культурно-просвітницькій та дослідницькій діяльності.

7. Образна компетентність – володіння образними уявленнями про об'єкти, процеси, явища, території; готовність «малювати словами», здійснювати пошук, відбір образної геологічної та географічної інформації в різних інформаційних джерелах, грамотно застосовувати наочність для вирішення професійних завдань у педагогічній та культурно-просвітницькій діяльності.

8. Топонімічна компетентність – володіння мовою географічних назв, тобто здатність демонструвати знання назв географічних об'єктів, історії їхнього походження, уміння показувати об'єкти на карті, використовувати топоніми під час конкретизації теоретичних положень, в ілюструванні об'єктів, процесів та явищ; здатність здійснювати відбір географічної номенклатури в педагогічних

цілях, володіння методикою навчання учнів географічної мови.

9. Компетентність володіння геологічною номенклатурою – володіння мовою геологічної номенклатури, тобто здатність демонструвати знання назв мінералів і гірських порід, їх хімічних формул, історії походження їхніх назв, уміння їх визначати за зовнішніми й іншими ознаками, уміння користуватися визначальними таблицями; володіння знаннями стратиграфічних і геохронологічних підрозділів, палеонтологічних різновидів фауни і флори; здатність використовувати ці знання під час конкретизації теоретичних положень.

10. Картографічна компетентність – володіння мовою карти, тобто здатність розуміти картографічний образ (умовні знаки, картографічні способи зображення, правила генералізації, «словниковий фонд» карти з географічних назв), володіння методами роботи з картами (читання, аналіз, зіставлення, профілювання), володіння ГІС-технологіями; володіння способами формування картографічної грамотності в учнів.

До компетентностей в області туристично-краєзнавчої діяльності належать:

- краєзнавча компетентність – володіння знаннями теоретичних основ географічного краєзнавства, знаннями географії свого регіону, району, міста, місцевості; володіння краєзнавчими методами дослідження; здатність здійснювати пошук, відбір краєзнавчого матеріалу в різних інформаційних джерелах;

- компетентність орієнтування на місцевості – здатність орієнтуватися на місцевості, читати і розуміти топографічну карту місцевості; володіння навичками визначення за нею відстаней і азимутів; уміння проводити окомірну зйомку місцевості, здатність орієнтуватися на місцевості за сторонами горизонту, за компасом, годинами, сонцем, зірками, місцевими ознаками; користуватися GPS-навігатором;

- компетентність автономного виживання у природі – здатність демонструвати знання, уміння і навички автономного існування під час виїзних польових практик (техніка безпеки, розведення багаття, забезпечення водою та їжею, техніка подолання перешкод, надання першої медичної допомоги тощо); здатність використовувати їх у процесі організації позаурочної форми навчання географії в закладах освіти;

- туристично-методична компетентність – володіння знаннями методики навчання туризму учнів (знання інструктивно-нормативної бази дитячо-юнацького туризму, методики організації роботи шкільного гуртка з туризму та краєзнавства), знаннями методики організації та проведення походів, екскурсій з обов'язковим досвідом участі в них; готовність до організації позаурочної форми навчання географії в закладах освіти і в системі позашкільної освіти.

До методичних компетентностей належать:

- гностична компетентність – здатність вивчати зміст навчального предмета, тенденції його розвитку; володіння способами вдосконалення професійних знань і умінь;

- проєктувальна компетентність – здатність проєктувати освітній процес;

- освітня компетентність – здатність здійснювати освітній процес і управління навчально-пізнавальною діяльністю школярів;

- виховна компетентність – здатність здійснювати виховання учнів за допомогою предмета в умовах урочної та позаурочної форм освітнього процесу;

- діагностична компетентність – здатність проводити аналіз навчальної ситуації на уроці, аналіз і оцінку результатів навчальної діяльності загалом з погляду їхньої відповідності нормативним вимогам до підготовки учнів із предмета;

- рефлексивна компетентність – здатність здійснювати аналіз і оцінку результатів своєї професійної діяльності (самоаналіз, самооцінка);

- дослідницька компетентність – здатність до постановки та вирішення методичної проблеми, володіння методами науково-методичного дослідження.

Висновки. Отже, формування професійно-спеціалізованих компетентностей – це процес навчання, який проєктується на теоретичному та практичному рівнях підготовки вчителів географії. На теоретичному рівні професійно-орієнтована технологія проєктується в контексті загальнопедагогічної технології. Реалізація практичної технології проєктується на рівні конкретної дисципліни в контексті відповідної предметної технології. На рівні планування навчального заняття процес навчання щодо формування професійно-спеціалізованих компетентностей проєктується на основі логіки вивчення дисципліни й алгоритму формування даної компетентності. Пропонована професійно орієнтована технологія не тільки забезпечить процес формування професійно-спеціалізованих компетентностей у студентів, але і націлить на розвиток у них професійно значущих якостей особистості, створення умов для їхньої самореалізації та самовизначення. Технологія інтегрує спеціально-предметну і методичну складові частини підготовки, є способом подолання основних суперечностей спеціальної професійної підготовки майбутніх учителів географії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Безпалько В., Татур Ю. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов. Москва : Высшая школа, 1989. 156 с.

2. Бобрицька В. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх викладачів вищої школи. *Проблеми освіти*. 2011. № 66. С. 39–44.

3. Бондар В. Стратегія і тактика стандартизації змісту й організації його засвоєння у процесі професійної підготовки вчителя на засадах компетентнісного підходу. *Наукові записки* : збірник наукових статей. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. С. 3–11.

4. Освітньо-професійна програма «Географія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Галузь знань 01 «Освіта / Педагогіка», спеціальність «Середня освіта (Географія)». Херсон : Херсонський державний університет, 2017. 15 с.

5. Освітньо-професійна програма «Географія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Галузь знань 01 «Освіта / Педагогіка», спеціальність 014

«Середня освіта (Географія)». Чернігів : Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, 2017. 20 с.

6. Освітньо-професійна програма «Географія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Галузь знань 01 «Освіта / Педагогіка», спеціальність 014 «Середня освіта (Географія)». Дніпро : Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 2018. 21 с.

7. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навчальний посібник / за ред. І. Зязюна, О. Пехоти. Київ : А.С.К., 2003. 240 с.

8. Селевко Г. Компетентности и их классификация. *Народное образование*. 2004. № 4. С. 138–143.